

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԼՐԱԳԻՐ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Երազրիս միջոցով որ և իրէ մասնաւոր յայտարարութիւն տալի տվողը պէտք է վճարէ ամէն 4 տառի համար 1 կոպէկ արժամբ:

Հրատարակվում է ամէն շաբաթ օր, մի մի թերթ. Տարեկան բաժանորդագրութեան գինն է 7 ռուբլի:

ԺԲ. ՏԱՐԻ

ՄԱՅԻՍԻ 24 1869 ԱՄԻ

№ 49.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Տաճկաստան: Wanderer լրագրում հաշորդում են հետեւեալ մանրամասն տեղեկութիւնները այն անբաւականութեան վերայ, որնոր Մերիդիանները ցոյց են տալիս Ալբանիաում: Մի քանի ժամանակ առաջ Ռիդ-Պոզա, Մերիդիանների առաջնորդը, հաստատեցին ժառանգական գլուխ իր ցեղի: Նրբ նա վախճանեցաւ, Գուռը գիտաւորութիւն ունէր նրան ժառանգ նշանակել նորա որդուն: Բայց այս ժամանակ Գուռը յաղթող հանդիսացաւ Բուլղարիսի և Բրաւիանոյի վերայ և Սուլթանը իրան ազատ համարեց իր խոստումները:

Ալբանիայի կառավարիչ Էստադ—փաշան նշանակեց լեւնականների քայմաբան (կառավարիչ) մի Յիւն անունով երիտասարդ Մերիդիոսի: Տաճկական քաղաքականութիւնը այս ամենայայնորակ միջոց համարեց, այսպէս իշխանական ցեղը գահավիժեցաւ և Մերիդիանների ինքնիշխանութիւնը վերջացաւ: Բայց Բարձրագոյն Գուռը չէր մտածել, որ Ռիդ—Պոզի պառաւ մայրը դեռ ևս կենդանի էր, նա հաւաքեց իր շուրջը աւազներուն

և իր թոռան անուանեց լեւնական ցեղի առաջնորդ: Սկզբումը Էստադ—փաշան փորձեց նրան վախեցնելու սպառնալիքներով, բայց երբ տքա զուր եղան, խիկեց անհնազանդների դէմ կանոնաւոր զօրաց մի խումբ: 6-ին մայիսի. Levant Herald լրագիրը գրում է լուրը, թէ Տաճկաստանը տալիս է Գարադաղին Սպիյցի նաւահանգիստը կամ մի այլ նաւահանգիստ:

France լրագրի խօսքին նայելով, Ֆրանսիան դիտաւորութիւն ունի Եւրոպական տէրութեանցը յիշատակողի ուղղելու հիւպատոսական իրաւանց վերաբերութեամբ:

Indépendance Belge լրագրում հրատարակած էր հեռագրաւոր Լոնդոնից, որի մէջ ասվում է, որ Անգլիական կառավարութիւնը պաշտօնական կերպով տալիս է գիտել Վաշինգտոնի արքունիքին, որ ինքը պատրաստ է միջնորդական դատաստանին յանձնելու վճիռը այն փոխադարձ պահանջմունքների, որոնք ունին մի Լեանցից անգղիական և ամերիկական քաղաքացիք, և որոնք ներքին պատերազմերի հետեւանքներն են Միացեալ Նահանգներում:

— Անգլիական դեսպանը Չինաստանում,

Եւրոպացւոց Չինաստանի ներքին գաւառներում գաղթելու իրաւունքների վերաբերութեամբ, հրատարակեց ծանուցադիր, որի մէջ ասում է, որ նորա բոլոր ջանքերը, այն առարկայի վերայ Չինաստանի կառավարութեան ուղղութիւնը դարձնելու համար, զուր են մնում:

— Փորիզեց 13-ին մայիսի գրում են. Չնայելով բոլոր զոհերին, որոնք Կայսերական կառավարութիւնը արել է վերջին ժամանակներում եկեղեցականներին, էլի նա չէ կարող վստահ լինել նորա գործակցութեան վերայ: Նորերում Վանդէի եպիսկոպոսներից մէկի աւագ յաջորդը ուղղեց շրջաբերական իր իշխանութեան ներքոյ գտանվող բոլոր քահանաներին, որոնց խորհուրդ է տալիս համոզելու ժողովուրդը, որ սա առաջին հայրնութեանց ժամանակ Հռովմի գահին հաւատարիմ անձինք ընտրէ: Բացի սրանից շրջաբերականի մէջ կայ զօրեղ յանդիմանութիւն Կայսերական կառավարութեան, որնոր, հեղինակի խօսքով, վնասակար է կրօնին և անպատուող Ֆրանսիայի պատիւը: Վերջապէս հեղինակը համոզում է քահանաներուն, որ համաձայնին ազնուականների հետ: Հեշտ է երեկայել, թէ որպիսի ազմուկներ պատճառեց այս շրջաբերա-

կանը : Ապրիլի 1-ին, որի իշխանութեան տակ
գտնվում էր յիշեալ յաջորդը հաւատարմը
նուրբ, որ ոչինչ չզրկէր այն վկայագրի վե-
րայ և ուղղեց կառավարութեան մի խնդիր
ներդրութիւն խնդրելով, և սորա մէջ իրա-
նից բոլորովին հեռացնում է պատասխանա-
տուութիւնը իր ստորագրեալի մասին :

„Patrie et Pude“ լրագիրների խօսքով
երէկ առաւօտը բումարշէ գրօսարանում, փո-
րիզի հինգերորդ ընտրողական թաղի բնա-
բոյնների ժողովի պատճառով հաւաքվեցաւ
մեծ բազմութիւն ժողովրդեան, մօտ 20,000
հոգի և երգում էր յեղափոխական երգը
„Մարտէյէլ“ : Քաղաքական ոտնկանները,
քաղաքապահ 500 զինուորների հետ միա-
սին, ջրուեցին այս խումբը, և այն միջոցին
մի քանիսը վերաւորվեցան : Նոյնը պատա-
հեցաւ և Սէն — Միշելում, ուր ամբողջ բը-
ղաւեցաւ. կեցցէ Ռօշֆոր :

Ա Ջ Գ Ա Յ Ի Ն :

ՅԱՐԳՈՅ ԽՄԲԱԳԻՐ

„Մեղու Հայաստանի“

ԼՐԱԳՐԻ :

Գիտեմ, որ դժուարութիւն չի լինիլ
Ձեզ համար հրատարակել հեռեւեալ մի քա-
նի տող բանը ի գիտութիւն մեր քնքուշ
Ազգայնոց :

Մեր քաղաքի Հայազգի բնակիչք ար-
դէն լուր ստանալով, որ Շամսիոյ վիճակի
առաջնորդ Անդրէաս արք եպիսկոպոսն մա-
յիսի մէկին մուտ պէտք է գործէ տեղւոյս
հայկապ ու քաղաքէն եկեղեցին օծանելու,
և հնդուր համար մեր Ազգայինք վազելով
իրանց խանութները, մի անպատմելի ուրա-
խութեամբ կ'ընկնէին ընդ առաջ Նորին Արք
բազմութեան ընդունելու : Մի մասն սոցա-
նից, նժոյգ երիվարների վերոյ նստած, աւե-
լի խորին և անկեղծ սէր ցուցանելու հա-
մար Արքազան Հօր, կ'երթային 16 մղոն քա-
ղաքից դուրս ընդունելու, իսկ միւսք քաղա-
քի մօտ, ուր կենդրոնացած էին հոգեւորա-

կանաց դասքը իրանց զգեստներով ու բոլոր
եկեղեցական զարդերով : Բացի սոցանից, երբ
սկսան նոյն օր Հայոց եկեղեցւոյ զանգակները
ուրախապէս հնչեցնել ի նշան Արքազան
Հօր զալստան, պիտոյ էր միանգամայն տես-
նել մեր ժողովրդի ջերմեւանդութիւնը, թէ
ինչպէս գունդագունդ առաջ էր վազում և
անհամբեր սպասում քաջ Հովուապետի օրհ-
նութիւնը ստանալու : Եւ մինչդեռ Արքազան
Հօր կառքը երեւցաւ և ժամանեց այնտեղ,
ուր իջեան էր պատրաստած նորա համար,
ինքը Արքազան Հայրը ծածկեց շուրջառ, ու
հոգեւորականաց դասքը երդեցին „Այսօր
երկնայինք ուրախացան“ շարականը, որի
ասպարիզում շրջապատելով ժողովուրդի
խումբ բազմութիւնը մէկը միւսից առաջ
կ'ցանկար համբուրել Արքազան Հօր աջը :
Նաև ոմանք շփոթուած խորին ուրախու-
թենից, երկրորդ անգամ ևս կ'ընկնէին Նո-
րա աջը համբուրելու : Երբ կատարեցաւ այս
բոլորը, իսկոյն կարդացուեցաւ երկու ճառ,
տեղւոյս զինապետի աշակերտներից, որոնցից
մէկը ես լինելով, խոստանում եմ միւս փո-
սայիւ առաքել Ձեզ հրատարակելու : Ձերի
ամենեցուն Արքազան Հայրը պահպանիւ ա-
սելով, բարի օրեր ցանկացաւ իւր շրջապա-
տած հոգեւոր և մարմնաւոր որդիներին.
օրհնեց ամենեցուն և ապա ինքը հոգեւո-
րական դասի առաջնորդութեամբ զնաց իրա
իջեանելու տեղը : Ետեւեալ օրը այցելու-
թիւն զնային Արքազան Հօրը մեր քաղաքի
զինաւոր անդամները և նոցա հոգեւորական-
քը, որոց իւրաքանչիւրին ընդունեց սիրալիք
ընդունելութեամբ, Հայրական օրհնութիւ-
նով և հոգեկան խօսք ու զրոյցներով : Մա-
յիսի 5-ին կիրակէ օրը, որ նորաշէն եկե-
ղեցւոյ օծման հանդէսը պէտք է կատարուի,
նախ քան զամէնը, շաբաթ օրը ծաշից յե-
տոյ ժամի 5-ին ժողովեցան բոլոր հոգեւորա-
կանք Արքազան Հօր հետ սուրբ Աստուա-
ծածնայ եկեղեցին, նոյնպէս քաղաքի բնակիչք
ու շատ օտարազգիք, վերաւնելով միւսոնը
եկեղեցական հանդիսաւորութեամբ և շքե-
ղութեամբ զնային դէպի այն եկեղեցին
„Յաւուրս վերջին“ շարականը երգելով, ուր
երկեցեան ժամից յետոյ կատարեցաւ նա-
խաօժանի նոյն եկեղեցւոյ համար յանուն սրբ-
այն Գլխորդի Առաւորչի : Միւս օրերը նոյն
եկեղեցւոյ օծումն էր, սկսաւ մի նոր տեղից,
այն է նորաշէն բարձր և հայկապ զանգա-

կառանից հնչել ուրախութեան զանգակա-
հարութիւն մեր քաղաքի մէջ. այս ժամա-
նակ Հայոց ժողովուրդը կարծես մի նոր կեանք
ստացած Արարչից, մեծից մինչև փոքրը
ուրախութեամբ լի, կ'երթային դէպի եկե-
ղեցին, ուր ժողովեցան նոյնպէս անթիւ օ-
տարազգիք, որ այս հայկապ և լայնատա-
րած եկեղեցին լեքը լինելով խումբ բազմու-
թեամբ, շատերն ևս զրոյս մն էին կանգնել :
Այս բազմութեան մէջ զանվում էր ևս տե-
ղւոյս նահանգապետը (գուրխնատօրը) : Ժա-
մը 10 ից սկսաւ Բարձր Արքազան Անդրէաս
արք եպիսկոպոսն կատարել օծման հանդէսը
իրա հոգեւորականների հետ այնպիսի շքե-
ղութեամբ, որ բոլոր հանդիսատես ժողո-
վրդականք մնայել էին զմայլուած այս տե-
սարանի վերայ : Եւ ապա պատարագ մատուց
Արքազան Հայրը նորած սեղանի վերայ : Եւ
երբ կատարեց այս փրկարար խորհուրդը,
զարձաւ դէպի ժողովուրդը լի զոհունակու-
թեամբ զճեառնէ, և սկսաւ բացայայտել եկե-
ղեցւոյ ինչու թիւնը և բարոյական եկեղեցին
և այսպէս աւարտեցաւ այս հանդէսը մինչև
ժամը 3-ը :

Եկեղեցւոյ արձակելուց յետոյ տեղւոյս
բարեպաշտն իշխան Ջաւադ Մեղրեանցը այս
ուր հանդէսը աւելի նշանաւոր կացուցա-
նելու ազգաւ, ձաշի հրաւիրեց պատարա-
ղիչ Արքազան Առաջնորդին, քաղաքի ար-
ժանապատիւ քահանայից, յարգոյ աշխար-
հականաց և աստիճանաւորաց :

Բացի սորանից, քաղաքից դուրս 30
մղոն հեռաւորութեամբ գտնվում է մի ուխ-
տատեցի մեր Բաքուց հասարակութեան
համար, սրբոյն Եղիայի և Անդրէասի անուամբ,
ուր հանդուցեալ Լեւոն Գառապեան Եպիս-
կոպոսը 1862 թուին կառուցել էր մի փոք-
րիկ մատուռ ի յիշատակ ծնողաց իւրոց.
նորա որդիքը այստեղ գտնվելով մօտ հա-
րիւր մարդի հացկերոյթ պատրաստած, նո-
րան ևս օծել տուին մեր Արքազան Հօր ձե-
ռօք, ուր եղաւ և ճշգրտաց :

Առաջ գրեգորեանց :

Ի 16 Մայիսի 1869 ամի.

Ի Բազում :

վեհափառ կաթողիկոսի կոնդակի հիման վերայ Բարձր Սրբազան Մանր Այբ կոխկառու-
յր, տեղւոյս առաջնորդը, քանիցս անգամ հրաւի-
րեց իր մօտ մեր Հայ հասարակութեան նշանաւոր
անդամներուն, որ ստորագրվին իւրաքանչիւրը իւր
կարողութեանը համեմատ, յօդուա նորոգութեան
տաճարին մայր ամրոց սրբոյ Լ. Միսմանի:

Սորա համար կարմխեցաւ մասնաժո-
ղով երկու քաճանանիւրից և չորս աշխարհական-
ներէից, որոնք են վանքի առաջ քաճանայ Տէր
Յովհաննէս Սարգսեանց, Մարտիկ երեզնայ միա-
բան Տէր Զաքար առաջ քաճանայ Տէր Գրիգորեանց,
պատուաւոր քաղաքացիք պ. պ. Սպարման Խառ-
մանեանց, Յովհաննէս Զիլմախեանց, Գրիգոր
Շիրեանց և Խաչատուր Աղամանց:

Մինչև ցայժմ ստորագրվածների ցուցակը
հետևանք է:

1	Մանր Այբ կոխկառու.	200
2	Բաղդասար Խաչոյեանց.	50
3	Նիկողոս Ալադաթեանց.	100
4	Յովհաննէս Զիլմախեանց.	150
5	Գրիգոր Շիրեանց.	100
6	Գարրիէլ Տէր Միքայէլեանց.	60
7	Աւետիք Սփէնիկեանց.	60
8	Խաչատուր և Արաթմ Աղամանց.	60
9	Բժիշկ Նիկողայոս Ռոսլինեանց.	50
10	Գարրիէլ Սուրբուկեանց.	50
11	Յովհաննէս Սփէնիկեանց.	30
12	Ստեփան Սարգսեանց.	10
13	Վասիլ Վարդանեանց.	30
14	Գաւիթ Շահբուղալեանց.	20
15	Համբարձում Կնճիսճեանց.	20
16	Լուարսար Մելիք-Բէկլարեանց.	30
17	Յարութիւն Իւզրաշեանց.	10
18	Խաչատուր Արուսեանց.	10
19	Թովմաս Փրիդանեանց և Նիկո- ղայոս Փիթայեանց.	40
20	Սոլոմոն Խառմանեանց.	60
21	Հայրապետ Վարդապետեանց.	25
22	Նիկողայոս Գաղազեանց.	10
23	Նիկողայոս Կաղարեանց.	30
24	Միքայէլ Ղօրյանեանց.	10
25	Սոլոմոն Բալիւոյեանց.	30
26	Աւագ Գաւթեանց.	20
27	Աղէքսանդր Բարանտեանց.	20
28	Պետրոս Շաղկեանց.	2
29	Մելքոն Գանգուռեանց և իւր եղբայրը.	30
30	Մեքայէլ Լիսինեանց.	20
31	Գրիգոր Աւետիսեանց.	20
32	Կախուլի Տէր Ստեփանեանց.	10
33	Ստեփան Ռոսլինեանց և Կաղոր Ներսիսեանց.	20
34	Յովհաննէս Բալիւոյեանց.	10
35	Գրիգոր Սարգսեանց.	10
36	Կաղոր Սարգսեանց.	10
37	Շիրոշ Փիթայեանց.	20
38	Գրիգոր Շարխանեանց.	20
39	Անտոն Տէր Սարգսեանց.	10
40	Յովսէփ Գեղաւեանց.	15

41.	Յովհաննէս Մամիկոնեանց.	10
42	Կաղոր Փոլղինեանց.	15
43	Զաքար Գուլուլեանց.	15
44	Եղիաբեթ Գուլուլեանց.	10
45	Ռոմանոս Նազիրեանց մէկ ու- կեղծ խաչ արժողութեամբ.	200
46	Նինո Էֆէնդեանց.	10
47	Յովհաննէս Ստեփանեանց.	10
48	Միքայէլ Սիլվան օղի.	10
49	Յովհաննէս Էմինեանց.	20

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն:

ԴԱԻԹ ԼԻՎԻՐՍՏՈՆ

Եւ նորա արած գիւտերը

ՀԱՐԱԽԱՅԻՆ ԱՓՐԻԱՅԻ ՄԷՁ:

(Շարունակութիւն):

Մենք առիւծները տեսնեք խիտ ծա-
ռերով ծածկուած բլրոյ մը վերայ: Բոլոր
մարդիկը սրաշարեցին բլուրը և սկսան կա-
մայց կամայց մօտենալ առիւծներուն: Ես
մնացի բլրոյն պատուանդանը, կզրէ Լիվին-
գոտն, Մեկալվ անունով բարեհոգի մարդուն
հետ, որ տեղացոյց դպրոցին դասատու էր,
երկու ալ հրացան ունէինք: Առիւծը տե-
սանք ժայռին վերայ երկնցած, ընկերս խիցն
պարպեց վերան հրացանը, բայց գնդակը
գնաց զարկաւ քարին: Ինչպէս որ շունը
կյարձակուի իրեն ձգուած քարին վերայ,
այնպէս առիւծը, ձիրանները բացաւ վազեց
գնդակին զարնուան տեղը, և վերջը երկու,
երեք անգամ ցառկելով հասաւ որորդնե-
րուն մէջ տեղը: որոնք զարհուրած, բոլո-
րովին մոռացած իրենց զէնքերը: Ուրիշ եր-
կու առիւծներն ալ որորդներուն վախենա-
լովը բոլորովին անվտանգ մնային, որովհետեւ
մէկն ալ նեա չէր համարձակէր ձգել, կամ
նիզակովը գործ տեսնել: Տեսնելով, որ որոր
անյաջող կերթայ ևս սկսայ դառնալ գէպի

ղիւղ, երբ թուփերուն մէջ չարորդ առիւծ
մը նալ տեսայ պահուած: Խիցն քա-
շեցի վրան հրացանս և երեսուն քայլ
հեռաւ որով թնէ, և զարկի երկու գնդակով
ալ, վերաւորեցաւ, վերաւորեցաւ, կանչեց
բազմութիւնը, երթանք գործը վերջացնելը:
Բայց տեսնելով, որ առիւծը պոչով գետինը
կծեծէ, ես կանչեցի իրենց, որ սպասեն մին-
չև որ նորէն լինեմ հրացանս և արդէն գրն-
դակը կղեւեղի, երբ որ ամբոխին աղաղակը
ստիպեց զիս դառնալ ետեւ նայել: Առիւծը
յարձակեցաւ ուսիս վերայ և երկուսս ալ
դեռին տապալեցանք: Կարծես թէ հիմի ալ
կրեմ առիւծին սարսափելի մրունչները
նա այնպէս կտաճէր, զիս ասղին ան-
գին շարժելով, ինչպէս որ զայրացած շունը
կտանջէ իրեն որոր: Ես բոլորովին թուլա-
ցած էի բարոյականապէս, և նոյնպէս անզայ,
ինչպէս մուկը կատուին թաթերուն տակը:
Կարծես թէ սիրտս անցած էր ամենևին ցաւ
կամ վախ չէի զգար, թէպէտ և պարզ փոխ-
նէի ու կզգայի զլուսա պատահածը: Իմ
այս դրութիւնս կնմանեցնեմ քլուս լամաճ
հիւանդի դրութեան, որ թէպէտեւ կտեսնէ
թէ վերաբոյժը անդամներէն մէկը կկորէ,
տակայն ցաւ չզգար: Ես առանց դողալու
կարողէի նայել սարսափելի գազանին վերայ,
որ իւր տակը սեղմած էր զիս: Ես կկարծեմ
որ ամէն կենդանեաց վերայ ևս նոյն տպա-
ւորութիւնը կլինի, երբ իրենցմէ զօրաւոր դա-
զաններուն որս կլինին, և եթէ նոյն դրու-
թիւնն ալ իմ այն սարսափելի վայրկենիս
կնմանի, երջանիկ են նոքա, որովհետեւ այդ
բանը կթեթեւցնէ մարդու մահուանէն ա-
ռաջ քաջաց տանջանքները և մահուան եր-
կիւղը: Առիւծին ձիրանը բոլոր ծանրու-
թեամբ վզիս վերայ կեցած էր, բնական ազդ-
մամբ դարձուցի զլուսա այն ծանրութենէն
ազատելու համար, ու տեսայ, որ առիւծը
իւր աչքերը ուղղած էր Մեկալվ վերայ, որ
տասը կամ տասն և հինգ քայլ հեռու վերան
հրացան կպարպէր: Գծադրաբար Մեկալվ
հրացանը կայծ քարով էր և երկու անգամ
չյաջողեցաւ փորձը: Առիւծը թողուց զիս,
ու վազեց յախշտակեց Մեկալվի ազդրէն:
Տեղացիներէն մէկը, զոր ես ժամանակաւ
ազատեի էի կատաղած դոմէշի մի յարձակումէ
ձգեց նետը և դիպաւ առիւծին: Բոլորովին
կատաղած առիւծը վազեց դերիին վերայ և
յափշտակեց ուսէն և անշուշտ բզկէ բզկէ

կանէր զինքը, եթէ քովին չէյնար մեռած իմ երկու մահացու գնդակներուս գորուծութեամբը: Բոլոր այս զիպուածը քանի մի վայրկենի մէջ էր, բայց առիւծին վերջին թափած ծիւղ օտարափելի էր:

Տեղացիները իրենց երեւակայեալ կախարդութիւնը ոչնչացնելու համար երկրորդ օրը զիպուած փայտերու վերայ առիւծը այրեցին, որ ահագին բան էր: Տեղացիները կհաւատացնէին, որ այն կողմերը դեռ այդպէս խոշոր առիւծ չէր տեսնուած: Այս զիպուածէն յետոյ ուսերիս վերայ մնաց սարսափելի առիւծին տասն և մէկ տառաքնութիւն նշանը, նոյնպէս ձեռքիս քանի մի անդ կոտորուած ոսկորներուն ցաւը: Շատ օգնեց ինձ հագուստս, որոյ վերայ մնացած էր գազանին վտանգաւոր թուփը, ուստի իմ վերքերս շուտով առողջացան, իսկ ընկերներս առանց հագուստի լինելով շատ կամաց կառողջանային: Նա որուն առիւծը ուսը խաժած էր, տարի մը վերջը ցոյց տուաւ ինձ որ վերքերը նորէն բացուել էին նոյն ամիսը, յորում առիւծը խաժած էր: Այս զիպուածը կաժէ քննել ու մեկնել:

Երբ որ Վիլինգստոն կատարեալ կերպով սորվեցաւ տեղացւոյ լեզուն, իրեն զբոլ թեան առնալով զժողովուրդէն ու վտանգներուն ընտանեցաւ, և չէր վախենալ արդէն յոգնել քալելէն, միւսը զբաւ Ափրիկէի ներքին կաղը Գուրու մանի իջնանէն 350 վերստ հեռու նոր իջնան մի հիմնել քարոզութեան համար: 18.3-ին նա ուղաւորուեցաւ Մապոտսա գիւղին մէջ: Հոն բարեկամացաւ նա այն ազգի ղեկավարին հետ, որոյ անունն էր Սէշէլէ:

Սէշէլէին հայրը ապտամբութեան ժամանակ զոհ եղաւ երբ որ նա դեռ տղայ էր, շատ ժամանակ նորա իրաւունքն ուրիշը յափըշտակէր էր, բայց վերջը Սէշէլէ, ներքին նահանգի մը ղեկավարին օգնութեամբ ձեռք ձգեց նորէն իշխանութիւնը Ռէքուէնի ազգին վերայ: Այս երկու ղեկավարաց իրարու հետ ունեցած բաղկամական կապը շատ օգնեց Վիլինգստոնին գտնել անձանց իր կիրներու մէջ այնպիսի ժողովուրդներ, որ պատրաստ էին ընդունել զինքը և պաշտպանել: Կոկ Վիլինգստոնը կմտածէր թէ ինչ հնարքով կը կրնայ Աւետարանը մեկնել և սորվեցնել Սէշէլէին և նորա հպատակացը:

Երբ որ առաջին անգամ իմ Սէշէլէ բարեկամիս առջևը խօսք բացի Գրիստոնէական ուսման վերայ, կպատմէ Վիլինգստոն, նա ասաց ինձ, որ իրենց երկրին ուղիորդութիւնն է հարցմունք ընել ամէն գերբնական բանի վերայ խօսող մարդուն, ուստի հարցուց ինձ թէ իմ հայրերս գիտէին միւս աշխարհի կեանքն ու վերջին դատաստանը, զոր ես կքարոզեմ:

Ես պատասխանեցի իրեն Աւետարանի խօսքերով և սկսայ նկարագրել վերջին ահաւոր դատաստանը:

Դու զիս կարհուրեցնես, ըսաւ Սէշէլէն, քու խօսքերդ զիս կողոպտեն: Ես կըզգամ որ ոյժէս կիյնամ: Քու նախնիքները իմ հարցս ժամանակ կային, ինչու այն ժամանակ չսորվեցուցին նոցա այս ճշմարտութիւնները: Իմ հարցս տգիտութեան մէջ մեռան, առանց զիտեալու թէ ինչ բան կը սպասէ իրենց միւս աշխարհը: Այսպիսի ծանր հարցման պատասխանեցի, մեկնելով աշխարհագրական դժուարութիւնները որ զմեզ իրարմէ կզատեն, և հաստատ յայտնելով, որ կհաւատամ Աւետարանի զօրութեան և փառաւորութեան վերայ բոլոր աշխարհիս մէջ: Մեծ անապատը ձեռքով ցուցնելով ասաց ինձ Սէշէլէ. «Ամեն ինչ ինչ կրնար երթալ դուն այն հեռաւոր երկրները, որ այս անապատին կոնակն են և չես կրնար հասնիլ այն ազգերուն, մենք անգամ, սեւրս. միայն սաստիկ անձրեւէ յետոյ կկրնամք երթալ այն կողմերը, բայց այդպիսի անձրեւներ խիստ քիչ կլինին:

Ասոր, ես պատասխանեցի, որ աւետարանը ամէն տեղ կմտնի: Վերջը ընթերցողը կտեսնէ, որ Սէշէլէն ինքը օգնեց ինձ անցնել այն անապատը, որ երկար ժամանակ անանցանելի սարիսյալ կկարծուէր: Շուտով Սէշէլէ սկսաւ սորվել կարդալ և գրել այնպիսի ջանքով, որ բոլորովին ձգեց որսորդութիւնը և այսպիսի հանգիստ պարապմունքէն սկսաւ զիրանալ: Վիլինգստոնը տեսածին պէս, նա չէր կրնար թողցնել զնա առանց քանի մի զուլա աւետարանէն կարդալու:

Եսայի մարգարէն իրեն սիրելի հեղինակն էր և շատ անգամ կասէր, Նապին մեծ մարդ էր և շատ լաւ գիտէր խօսիլ. «Գիտնալով Սէշէլէ, որ Վիլինգստոնին միտքը իրեն բոլոր ձեռքին տակը կզած հպատակները Աւետարանի դարձնել է, նա անգամ մի ասաց Դու կկարծես, որ այս ազգը քու խօսքերդով

միայն կդառնայ: Բոլոր կեանքիս մէջ չկրցայ նոցա բան մի հասկացնել առանց ծեծելոյ: Եթէ կուզես կանչելք բոլոր ղեկավարները և այն ատեն ամէն ալ լիթուպանելով կհարտարակնք հաւատալու Աւետարանին (Վիտուփայ ունգեղջիւրի մորթէ շինած խաւազան է): Ես հարկաւ կվտահացնէի զինքը, որ խառաղանք աւելորդ է և ես խօսքով կհասնեմ նպատակիս, բայց իմ ասածս նորան անհաստատի, և խելքէ մտքէ դուրս բան կերեար: Բայց սակայն ինքը թէպէտեւ կամաց, բայց հաստատուն յառաջողիմով թիւններ կընէր, և ամէն ժամանակ կըրկնէր որ Աւետարանին մէջ զբաւած բոլոր ճրջմարտութիւններուն կհաւատայ, և ըստ այնմ յիրաւի արդար, և յայտնապէս գործ կտեսնէր: Ափսոս, կասէր շատ անգամ, ինչու առաջ չեկար հոս, որ այս տեղի սովորութիւններով կապուած չլինէի: Եւ յիրաւի այն տեղի սովորութիւնները քրիստոնէական սովորութեանց հետ չէին համահայնել: Հպատակացը վերայ իւր ազգեցուցութիւնը զօրացնելու համար և ըստ օրինակի Ափրիկէի ուրիշ ազգաց Սէշէլէ քանի մի կին ունէր, բոլորն ալ երկրին երեւելի մարդոց կամ մեծաւ որաց աղջիկները, այնպիսի մարդոց, որ նորա դժբաղդութեանց մէջ հաւատարիմ կգտնուէին:

Երբ հաւատքի զօրութեամբը նա կը ցանկար մէկ կին միայն ունենալ, և միւսները իրենց ծնողաց դարձնել, բայց այսպիսի դործը թէ իրեն դժուար և թէ աղջկանց ծնողաց ապերախտութիւն և կոպտութիւն պիտի երեւար և անով կարող էր խախտել իւր իշխանութիւնը: Այն յոսով, որ տեղացիներն ալ քրիստոնէութիւնը ընդունեն, Սէշէլէ խնդրեց Վիլինգստոնին իւր տունին մէջ ժամերգութիւն ընել: Վիլինգստոն ուրախութեամբ հաւանեցաւ այսպիսի բարեպատեհ առաջարկութեան, և շուտով սկսաւ զարմանալ ղեկավարին աղօթքին վերայ, որ տեղացւոյ լեզուին հարստութիւնը ցոյց կուտար և զոր Սէշէլէ շատ լաւ գիտէր: Բայց այսպիսի ժամերգութեանց, բայց ղեկավարին ընտանիքէն, մէկը ներկայ չէր լինէր, ուստի Սէշէլէ շատ անգամ տխուր կըսէր. Առաջ երբ ղեկավարը որս կսիրէր, հպատակներն ալ զայն կսիրէին, եթէ երաժշտութիւնը ու կաքաւելը կսիրէր, ամէնքն ալ անոնց կհասնէին. իսկ այժմ բոլորովին ուրիշ կերպ եղաւ:

Ես Աստուծոյ խօսքը կսիրեմ, իմ եղբայրներս մէկը չուզէ գալ հետս միանալ. «Երեք տարի Սէշէլէ հաւատարիմ գտնուեցաւ իւր ընդունած նոր հաւատքին»։ Վիլինգստոնը չէր անապարեղ զինքը մկրտել, նա կհասկանար մեծաւորին դժուար դրութիւնը և կը խղճար նորա կանանց վերայ։ Սէշէլէ ինքը ցանկաց մկրտուիլ ու խնդրեց Վիլինգստոնին կատարել այն սրբազան խորհուրդը ինչպէս Աստուծոյ խօսքը կհրամայէ և իւր սեպհական խղճը, իսկ ինքը տուն գնաց։ Հրաման տուաւ նոր հաղուսաններ կարել իւր բոլոր կանանց, ամենուն պատկանեալ բաները, ամենէն լաւ բաները, զոր ունէր շնորհեց նոցա և խրկեց ծնողաց պատուիրելով ասել նոցա թէ այս կանայքը կվերադարձնէ ոչ թէ անոր համար, որ չհաւանիր նոցա կամ դժգոհ է, այլ Աստուծոյ հրամանը կ'արգելու պահել զանոնք իւր քովը։

Սէշէլէին և նորա ընտանեաց մկրտուելու օրը մեծ բազմութիւն ժողովեցաւ։ Տեղացիներէն ոմանք չարախօսներէն և քրիստոնէութեան թշնամիներէն խաբուած կկարծէին, որ մկրտուողներուն պիտի տան ջուր խմել մարդու ուղեղներով խառնուած։ Եւ ամենն ալ զարմացան որ մկրտութեան ատեն միայն մարդու ջուր կգործածուի, քանի մի ծեր մարդիկ դառն արտասուք կթափէին, որ Վիլինգստոն կախարդեց իրենց զլիաւորը։

Շուտով Սէշէլէի դէմ ընկերութիւններ կազմուեան, որ մկրտութենէն առաջ չկային։ Եւ խրկուած ազգանց ծնողքը նորա և քրիստոնէութեան թշնամիները դարձան։ Աղօթք ըսողները և զպրոց գնացողները միայն զլիաւորն ու ընտանիքն էին։ Սակայն ամէնքն ալ կ'իրէին Վիլինգստոնը, և բարեկամաբար հետը կվարուէին բայց խեղճ ու երբեմն սարսափելի Սէշէլէն այնպիսի բաներ կէէր, որոց համար առաջ յանդուգն տողները մահուան կդատապարտէին։ Երբ Վիլինգստոն Սէշէլէի քրիստոնէական հաւատքը դուռնածին վերայ կուրախանար անախնահալ զխղուած մը խռովեց նորա հաստատ միջոցներով իւնը։ Այս զխղուածը անսովոր չորութիւնն էր, որ երեք տալի շարունակ կաւէր։

Յայտնի բան է, որ անձրեւը Ափրիկէի զլիաւոր պէտքն է, և բնակիչները կհաւատան, որ մարդիկներէն ոմանք կարողութիւն ունին կախարդութեամբ ամպերը ժողովել։

Այս անձրեւերը կախարդները մեծ ազդեցութիւն ունին ժողովրդեան վերայ, նոյն իսկ զլիաւորէն ալ ելի, որ շատ անգամ կհարկադրուի հաւատակել նոցա։

Ամէն ազգ ունի իրեն անձրեւերը կախարդ կամ թէ անձրեւի վարպետը, իսկ շատ անգամ կպատահեն մէկ տեղ երկու, երեք միասեղ։ Երբեք վարպետ խաբեբաներ, նորա դիւան իրենց հաւատացողներուն դիւրահաւանութենէն օգուտ քաղել։ Այդպիսի երեւելի կախարդներէն մէկը, կպատմէ հոչակաւոր Մոֆֆատ միջոցները, կանէր էր չէքուէն ազգը Քուրուման։ Այնպէս պատահեցաւ, որ կախարդին գալտեան լուրը տարածուած օրը, ամպեր ժողովեցան, երկինքը զոռաց և քանի մի խոշոր կաթիլ անձրեւի գետին ընկաւ։ Մէկ կողմէն ուրախութեան աղաղակներ լսուեցան։ Իսկոյն ամպերը ցրուեցան և չորութիւնը կշարունակուէր։ Հնայելով որ անկէց վերջը կախարդը ամէն օր ամպերը կդիտէր և ձեռքերը շարժելով զանազան այլակերպ ձևեր կընէր։ Քամին չէր փոխուէր և չորութիւնը միշտ կշարունակէր։

Անգամ մի անձրեւ գալու ժամանակ նա խոր քնով կպառկէր։ Երկիրն իշխանը գնաց ամպ ժողովողին աչքի լոյս տալու, բայց շատ զարմացաւ, զինքը պառկած գտնելով ինչ կընէս, հայր իմ, ըսաւ, ես կաւ ծեցի. որ դու անձրեւով զբաղած ես, մինչդեռ կը տեսնեմ, որ քուն կըլիս։

Խաբեբան զարթեցաւ և տեսնելով, որ կնիկը կաթ կըծծէ, առանց շփոթուելու պատասխանեց։ Եթէ ոչ ես, ահա կնիկս կը տեսնեմ, որ գործս կշարունակէ և գծեծէ, որ անձրեւ գայ, իսկ ես յողնած լինելով այլ աշխատանքով ուղեցի փոքր ինչ հանգստանալ։

Բայց այս խաբեբաները ամէն ժամանակ այնպէս դիւրութեամբ չեն ազատուիլ ու շատերը անտանելի տանջանքներով կկորչին։ Շուտ և կամ ուշ կիմացուի նոցա խաբէութիւնը և վայրենիները զայրացած անխնայ կսպանեն զանոնք, որոնց այնչափ առաջ կհաւատային։

Այսպիսի բաներ տեսնելով ուրիշները չեն խրատուեր, այլ կենեն շատ կախարդներ և կգտնեն դիւրահաւաններ, որոնք առաջին անյաջողութենէ վերջը շարաշար զիրենք կը սպանեն։

Սէշէլէն ինքը հոչակաւոր ամպ և անձրեւ բերողներէն մէկն էր, զարմանալին այն է, որ ինքն ալ կուրութեամբ կհաւատար իւր ընդունակութեան։ Վերջերը կխոստովանուէր, որ ամէն հեթանոսական նախադրաշարժանքներէն աւելի նա կհաւատար իւր ամպ և անձրեւներ բերելու զօրութեանը և թէ ամէնէն աւելի դժուար է իրեն այս նախադրաշարժանքէն ազատելու։

Չորութիւնը նոր սկսուած ատենները բոլոր չէկուէն ազգը Վիլինգստոնին խորհրդով գնաց բնակութիւն հաստատեց Կորեզի գետին եզերքը, իրենց բնակութեանէն 700 վերտ հեռու, Ափրիկէի խորերը։ Դաշտերը ջրելով և ամբարտակներու ու ջրարդելքներու օգնութեամբ յաջողութեամբ կը պաշտպանուէին արտերը չորութենէ։ Բայց երկրորդ տարին ևս մէկ կաթիլ անձրեւ չէկաւ, գետն ալ ցամաքեցաւ և քովի տեղիքէն եկած ցորենները չէին բաւեր և գետի անչափ ձուկն ալ լմնցեր էր։

Մնացորդներուն մէջ կար ահագին կորուրդ լոյս մըն ալ, որ ջուրին պակասութեան պատճառաւ սատկած էր։ Այնտեղի խեղճ բնակիչները իրենց միայրը զրին թէ իրենց դժբաղդութեան պատճառն Վիլինգստոնն է, նա զոգած է Սէշէլէ անձրեւ բերելու կարողութենէ, ուստի շուտով ազգի կողմէն բազմաթիւ գետնանու թիւն մի եկաւ և կաղաչէր Վիլինգստոնին, որ հրաման տայ իրենց իշխանին անձրեւ բերել գոնէ քիչ ժամանակուայ համար, որպէս զի երկիրը ծաղկի։ Ցանքերը պիտի կորսուին, կընէին նոցա Վիլինգստոնին և մենք պիտի հարկադրվեցըցուիլ, փախչել այս տեղերէ։ Հրաման տուր Սէշէլէին մէկ անգամ ալ անձրեւ բերել, և այն ատեն մեք, ամենքս ալ, արք, կանայք կընդունեմք Աւետարանի քարոզութիւնը և կսկսիմք աղօթել և երգել որչափ կցանկաս։

Վիլինգստոն ունայն տեղ կաշխատէր հաւատացնել զիրենք, որ ինքը այս բանին մէջ յանցանք մի չունի, ինքն ալ նոցա պէս նեղութիւն կքաշէ, բայց խեղճ վայրենիները կկարծէին, որ նա անտարբեր է իրենց զրգազգութեանը։ Շատ անգամ կպատահէր, որ ամպերը կժողովուէին խեղճ բնակչաց զլիաւն վերայ, երկինքը կզոռար, որ կարծես թէ ցանկալի անձրեւի գուշակութիւն էր, բայց փոթորկը կանցնէր, որով վայրենիները բոլորովին հաւատացին, որ իրենց և Աստուծոյ

խօսքերը քարոզողին, նոյնպէս և իրենց զժբաղդութեան մէջ զաղանի կապակցութիւն մի կայ :

Նայէ, կըսէին նոքա, մեր զրացի ազգերը առատ անձրեւ կուենան, իսկ մեր չունիմք : Մեք կարօտեմք, նոցա մէջ աղօթք ընող չկայ : Մեք զքեզ կսիրեմք, իբրեւ թէ մեր մէջը ծնած լինէիր, առաջին սպիտակամորթն ես դուն, որոյ հետ մենք կկրնանք միատեղ ապրիլ և մեք զքեզ կաղաւեմք, զաղրէ աղօթելէն և աւելի քարոզ մի տար : Այսպիսի զժուար պարագաներու մէջ շատ ծանր էր լիվինգստոնի զրութիւնը և կարող էր միթէ նա կատարել նոցա բազմանքը : Բայց ՚ի պատիւ Բէկուէն ցեղին պէտք է ասել, որ չնայելով իրենց հիթանոսական խապաշարմանը և շարունակ իրենց համար աւերիչ չորութեանը նոքա միշտ լուէին լիվինգստոնի և նորա ընտանեաց հետ :

Լիվինգստոնի անուան հետ պէտք չէ մոռանալ մէկ արարածը, որ շատ մօտիկ էր նորա, և նորա զործերուն, այն նորա ամուսինը, պատուական Մոֆֆատ քարոզչի աղջիկն էր : Աշխարհիս ունայնութիւններէն հեռացած, և ինքզինքը բոլորովին ընտանեկան սրբազան պարտականութեան նուիրած, այս կինը կենդանի օրինակ է ամուսնոյ բարձր կոչմանը, որ է լինել յամենայնի զործակից երկանը օգտաւէտ զործերուն մէջ :

Ահա քաղուած մի լիվինգստոնի թղթերէն նորա ընտանեկան կեանքին վերայ : Նոս ստակով ալ չենք կարող դանել կեանքի համար պէտք եղած ամենահարկաւոր բաները : Մեզի աղէւս հարկաւոր է ասն շինելու համար, աոր համար ձեւ պէտք է շինել, իսկ ձեւի համար ծառ պէտք է կտրել և տախտակածեւ կտրելէն յետոյ պէտք է աշխատել : Մէկ մէկէ ետեւ ամէն արհեստը կհարկաւորի, տեղացւոց վերայ կարելի չէ յուսալ, նոքա այնպէս սովորած են բնական կտր ձեւի, որ քառանկիւնի ձեւը գիրենք կը դարձանցնէ և չեն գիտեր թէ ինչպէս պէտք է գործի ձեւը վարեն : Նրեք տունն ալ, դարս պէտք եղաւ շինել իմ ձեռքովս վարէն մի չեւ վեր շինուած են, ամէն մէկ աղէւսը իմ ձեռքովս ձեւի բերուած, ամէն մէկ դերանը ինքս տաշած ու տեղաւորած եմ :

Չեմ կրնար այստեղ չսսել, որ շատերուն կարծածին պէս այնչափ ծանր և դժուար չէ միայն իւր վերայ յոյ գնել և

երբ որ անապատ երկրի մէջ իրենց միաբան աշխատութեամբ միայն էրիկ և կնիկ կը գտնեն մեծաւ մասամբ իրենց բարեկեցութիւնը, այն ասին իրենց կեանքն ալ աւելի ամուր իրարու հետ կապուած է և անկարծելի քաղցրութիւն մը կրնդունի : Ահա քեզ օրինակ մեր ընտանեկան կեանքին օրերէն մէկը :

Արեւուն հետ կզարթմբ առաւ օտեան զովութիւնը վայելելու համար և կեանքաւորութեամբ վեցին կամ հօթին : Յետոյ ուսման ժամանակը կուզայ : Աք, կանաք և աղայք ներկայ կլինին : Ասումը կմնայ ժամը տասը մէկին : Քանի որ կինս զբաղած է տան գործերով, ես կոչխարեմ թէ երկաթագործի, թէ հիւսնի և թէ պարտիզպանի տեղ, երբեմն ինձ համար, երբեմն ալ ուրիշներուն : ձաշէն ու մէկ ժամ հանգստանալէն յետոյ, կնիկս քով հարկաւ աղայէն աւելի կժողովուին, նա նոցա մի օգտակար բան մի կցուցնէ կամ կորովեցնէ, մէկուն կարգալ, միւսին կարել, բոլոր աղայքը ուրախութեամբ կստանն այսպիսի աղայական դարբնական ժողովը և մեծ ջանքով կսորվին :

Իրիկուան դէմ կքայեմ զիւզին մէջ, մէկուն հետ հաւատքի վերայ, միւսի հետ կեանքի հարկաւոր առարկաներու վերայ կխօսիմ : Շարաթը երեք անգամ կովերը կը թելեն յետոյ ես ժամերգութիւն կընեմ և քարոզ կուտամ : Կամ թէ վայրենիներուն կմեկնեմ անհաւանալի առարկաները պատկերներու կամ տխրութեան վերայ : Կնիկս հետ ջանացինք ամենուն սերը զբաւել նոցա մարմնաւոր տկարութիւնները առողջացնելով : Քարեղեւ մէկ բանը պէտք չէ, որ արհարհէ ամենափոքր ծառայութիւն, փափուկ խօսք ծիծաղ երես, մէկ խօսքով ամէն տեւակ բարեգործութիւն, ահա ասանք են քարոզչի գլխաւոր գէնքերը : Մարդասիրութիւնը բոլոր ամենէն աւելի քրիստոնէութեան հակառակորդներուն, հիւանդութեան ժամանակ օգնելով, տխրութեան ասին մխիթարելով և նոքա ձեւ բարեկամ կղաւնան : Այնպիսի ժամանակ աւելի շխտակ կարելի է սպասել սիրոյ փոխարէնը :

Աշխատութեան ժամանակ, որ քարոզչը ուրիշ զժբաղդութեան մէջ ընկաւ, որ չորս թեան վտանգէն աւելի երկիւղայի էր, նոքա պէտք էր ազատուիլ Բոյեքներու յար-

ձակմունքէն : Բոյեքները, այսինքն, կալուածատէրերը Հոլանտայի քովերը բնակուող զաղթականներ էին քանի մի Անգլիայից այն տեղերուն չափած : Այն ժամանակուան Հոլանտայի զաղթականներէն մէկ քանին նոր յաղթողներու իշխանութեան տակ չգտնուէլու համար, թողուցին զաղթականութեան երկիրը և քաշուեցան Ամերիկէի ներսերը 28 հարաւային լայնութեան տակ և հաստատվեցան Մադալիսթերկի մէջ Արորեսկա իջեանին արեւելեան կողմը եղող լեռանց մէջ :

Ժամանակ անցնելով զաղթականաց նոր երկիրը սկսաւ լեցուիլ Անգլիացի փախուած կաններով ամէն տեսակ չարագործներով, կամաց կամաց սոքա այնչափ շատցան, որ անկախ համարակազմաւորութիւն հաստատեցին : Բոլոր այս մարդոց գլխաւոր նպատակներէն մէկն է Հոտտենտաութի զիրքները իրենց իշխանութեան տակ ունենալ, որք Անգլիացւոց օրէնքովը ազատ պէտք է լինին : Նոքա այսպէս կմեկնեն իրենց յարաբերութիւնը տեղացւոց, որոց երկիրը յափշտակեցին : մենք իրաւունք կտանանք նոցա երկիրներուն մէջ բնակիլ, ուստի իրաւ է, որ նոքա մեր դաշտերը պէտք է որ մշակեն :

Լիվինգստոն քանի մի անգամ տեսաւ, թէ ինչպէս այս զաղթականները յանկարծակի արշաւելով զիւզին վերայ, քանի մի կանայք կժողովին ու կտանէին իրենց այգիներն ու պարտիզները աշխատիլ և նոքա ինչպէս իրենց գործերը ձգած կհարկաւորուէին նոցա հետ երթալ կռնակներուն վերայ կործաքի աղայքը ու պէտք եղած գործիքները շաղկած, կերակուրները առած, և այս ամէն բանը առանց վարձի և վարձատրութեան ընել : Այսպիսի ձրի գործաւորները գտնուէին հնարքին նոքա ուրիշ հնարք ալ աւելցուցին : Երբեմն անթիւ առաջադէն կյարձակին հեռաւոր զիւզերու վերայ և հոն փոքր աղայք յափշտակելով, որոնք շուտով կմոռնան իրենց բնական լեզուն և կվարժին գերութեան կղաւնան իրենց տեղերը : Այս ալ պէտք է աւելցնել այսպիսի բարբարոսական գործերու, որ այն զաղթականները իրենք զիրենք քրիստոնէայ կանուանեն և առանց ամենապու կկոտորվանին, որ մարդոց որսորդութեամբ կպարագին : Նոքա անով կուզեն արդարանալ, որ սեւամորթները մարդկութեան ամենացած ցեղն է, բայց կարգարանայ արդեօք ասով բուն գործը և

անխիղճ մարդոյ գործ չէ: Այս մտքով նորա կհաղածեն այն սմէն լամբ, որ սեւերուն զարգանալուն կծառայէ, ուստի և քարոզիչներն ալ կհաղածեն և վերջապէս պատերազմ կը բռնան քարոզչաց պաշտպանութիւն ընող ազգերուն դէմ: Այս ամենախորժ բաներն ու վտանգները տեսնելով, Վիվինգստոն միտքը դրաւ, նոյն իսկ հարկադրուեցաւ նոր ձանապարհ գտնել Ափրիկէի խոր երկիրները դէպ 'ի հիւսիս, ուր կարող լինին ազգերը ազատուիլ իրենց թշնամեաց յարձակումներէն:

Դ

Բայց ո՞ր պէտք էր երթալ: Արեւմուտք կամ 'իւսիս իրենց իջեանին և հեռաւոր ազգերու մէջ տեղը, որոց բարեկալութեանը վերայ Սէշէլէն կխառնասցնէ Վիվինգստոնը անանց պարտադիր նման, կալախարի անապատը կտարածուէր: Այսպէս կըսուէր ընդարձակ տափարակ տեղ մը, որ կգտնուի 20° և 26° լայնութեան և 91° և 97° հարաւային լայնութեան տակ:

Այնտեղ ոչ գետ կայ, ոչ լեռ, ոչ ձոր և ամենէն զարմանալին այն է, որ մէկ քար չգտնուիր: Բայց այս անապատը Ասհարայի նման անպտուղ, անմարդ և տաք չէ: Ոչ հոն խոտը տեղ տեղ շնդկատանի պէս խիտ բարձր և համով է, թանձր անտառներ ահագին տարածութիւն մի կծածկեն, վիթխարի Միմուլ ըստած ծառեր և ծաղկեալ թուփեր և բազմատեսակ ծաղիկներ կըուտնին: Բայց Քալախարի բոյորովին արժանի է անապատ կոչուելու մէջը ջուր չկաւածին համար: Մարաւը, նեղացուցիչ ծարաւը ու ընդփորձանքներէն աւելի ձանապարհորդին արդէն կլինի: Չորութեան կամ ջուրին պակասութեան պատճառը, կորէ Աէմիւ քարոզիչը, Ափրիկէի հարաւային կողմը անձրև չեկածին համար չէ, այլ երկրին բոլորովին տափարակ եղածէն է: Ոչ բարձրադանդակներ կան, ոչ գառ 'ի վայր և ոչ խոր տեղեր, որոց մէջ ջուրը կընայ ժողովուրդ, կակուղ և թեթեւ աւազուտ հող ամէն տեղ տնայաջ ջուրը կծծէ, կլննցնէ: Սաստիկ անձրևներու ժամանակ, երկիրը խիոյն կծծէ բոլոր ջուրը,

այն սասիճանի որ եթէ օրուան մէջ տեղատարափ անձրև գայ, ձանապարհորդը իրիկունը բաւական ջուր չգտնէր նեղիչ ծառաւ անցնելու համար: Ասիայն քանի մի հեռաւոր տեղեր կպտտահեն փոքր միջոցներ, որ բոլորովին աւազուտ չեն. ուր ջուրը կարող է ժողովուրդ: Անիւր և Իտալեն այսպիսի ջրալից փոսերը փոքր փոքր լճակներ կը ձևանան: Այն ժամանակ մարդ, առիւծ, ընձուղո և բոլոր այն տեղի բնակիչները կվազեն իրենց պապակը զովացնելու և հարկաւ այսպիսի պտտահանքի ժամանակ սարսափելի և մահացու կոիւներ կլնին: Ջայտնի է նոյնպէս, որ Ափրիկէի այրիչ արևուն տառն, այս լճակներուն ջուրը շուտով գոլորշի կգառնայ. ուստի անոր վերայ յոյս գնել կարելի չէ, կպտտահեն նոյնպէս, որ տեղ տեղ ջրերը հողի մէջ գտնուած աղով կխառնուին, աղի կգառնան և առաջուանէն աւելի ծառաւ կստատկայեն: Եւ ահա այսպիսի անհիւրընդէպ տեղեր մարդիկ կընակին: Նոքա երկու ցեղէ յառաջացած են և թէպէտեւ դարերով կլննային միակերպ պայմաններուն տակը կգտնուին, բայց յայտնի գանազանութիւն ունին իրարմէ, որով կարելի է մահաբերել, որ գանազան ցեղերու ծնունդ են: Առաջին ցեղը Բուշմեններն են, ցամաքի այս մասին նախնի ազգերը: Նոքա թափառական են, որսով կպարտապին, տեղէ տեղ կփոխադրուին իրենց սիրած որսը գտնելու համար: Նոքա գործունեայ են և անխնայ, աներկիւզ սափեճներու վերայ կյարձակին և իրենց թունաւոր նետերովը մերձակայ ազգաց վերայ սարսափ կծգեն: Երկրորդ ցեղը, որ Բալախարի կըսուի Բէքուէներուն ազգակից են: Սոքա այն ցեղին մնացորդներն են, որ պատերազմէ ու նեղութիւններէ ափսոսած հարկադրուած է անապատներու մէջ որունել բնակութիւն և ազատութիւն: Նոքա պահպանած են իրենց բոլոր նախկին յատկութիւնները, այն երկրադործութեան սկիզբը և տունի կենդանիները զարմանելու բնութեամբ վախկոտ են վերջին սասիճանի, իսկ բարքով մեղմ և հիւրասէր: Մերձակայ կալուածատէրերը ամէն ալ զերենք իրենց հպատակ դերիներ կձանշան: Որչափ ալ աննշան մեծաւոր լնին նոցա վերայ խօսելու ժամանակ միշտ կտէ, իմ գործաւորները Բալախարիներն են, նոցա երկիրներն ալ

կալախարի կիողուի, այսինքն երկիր գերեաց:

Բայց Բալախարիները կօրեն իրենց վայրենի անապատները, որոնք իրենց ընդարձակութեամբը շատ յարմար են զերենք հալածողներէ ծածկելու: Նոքա մեծ վարպետութեամբ կգանէին այնպիսի տեղ, ուր փոքր ինչ ջրոտ լնին, և կանայք կլննեն ջուրը կաշիէ տօպրակներ ու կամ վարպետութեամբ ջրալամի հաւկիթներէ շինուած ամաններու մէջ և զգուշութեամբ կպահեն զանոնք գետնի տակ թարմ պահելու և թշնամիներէ ծածկելու համար: Եթէ ձանապարհորդը գայ իրենց երկիրը բարեկամական հողով և դիտաւորութեամբ և եթէ այս ազքատ մարդիկ քանի մի ժամանակէ յետոյ տեսնեն նորա բարի վարմունքը, չկարծած տեղէն ջուր կհանեն ու կշնորհեն քեզ, ձեր ծարաւ անցնելու համար: Ահամ մի աւազակներու գունդ մի յարձակեցաւ այնպիսի խեղճ զիւղերէն մէկուն վերայ և ջուր կպահանջէր, բնակիչները պատասխանեցին թէ ջուր չկայ ամենեւին և մէկը ջուր չխմիր: Աւազակները մէկ օր և մէկ զիշեր անխնայ ուշադրութեանց ստիպեալ աւելի ծարաւէն կզիտէին բնակիչներուն շարժմունքը, բայց բան մը չգտան, կարծես թէ սովորած էին առանց ջուրի նոքա դիմանալ: Աւազակները տեսնելով, որ կաթիլ մի ջուր չկայ, հարկադրուեցան ջուր փնտռել մերձակայ ձահլաններու մէջ:

Ամենէն զարմանալին այն է, որ չնայելով գանազան զազանաց յարձակմանը Բալախարիները սաստիկ կպաշտած են իրենց երկրին: Բայ 'ի փղերէ, առիւծներէ ընձառիւծներէ, վազերէ և բորենիներէ այնչափ շատ են բազմատեսակ օձեր, որոց մշտապես սողալուն ձայնը միայն սարսափելի երկիւղ կծգէ ձանապարհորդի վերայ: Օձերէն ոմանք կանաչ են տերեւներու նման, որոց մէջ կպտահուին, ուրիշները կապտադոյն, նման այն ճիւղերուն, որ ց վերայ փաթաթուած են: Գրեթէ այս բոլոր օձերը խայթիւնը մահացու է: Ահմիւ քարոզիչը կիսօրի նոցանէ մէկուն վերայ, որ է զիշերային օձ, իբրեւ ամենէն վտանգաւոր օձի վերայ: Այս օձը բոլորովին սև է կասէ և մարդու վերայ սարսափ կծգէ իւր ուռած կլորաձև և ահագին աչքերովը: Նորա աչքերուն նայուածքը չիրար հաւատարիլ բնութեան մէկ տեսա-

րանին հետ: Անկէջ զատ նորա երկայնութիւնը սարսափելի է: Լեմբն կրտէ, որ տեսեր է, ինչպէս տէգերով տեղացիները բաւական հեռուէն կ'մեղրեն այս օձը:

Բուսոյց ցեղը Ափրիկէի մէջ կ'փոփոխուի կլիմային և հողին յատկութենէն, զորօրինակ, այնտեղի որթը չունի այնպէս արմատներ ինչպէս որ մերը, հոն կ'ծիկի նման են արմատները, ինչպէս որ մեր գետնախնձորը, կարելի է որ այս բնութեան զօրութիւնն էր որ կուգէր որչափ և իցէ խոնաւութիւն պահպանել, այնչափ հարկաւոր մշտապէս զօրութեան համար: Ուրիշ երկու բոյս բնակչաց համար վերին աստիճանի օգտակար են: Մէկուն ճիւղը հողիւ երեք մատի չափ վեր կ'բարձրանայ հսկ արմատը եօթը մետն աւելի երկրին խորը կրունի փոքր տղու մը գլխուն չափով ու ձեովը, տեսակ թանձր հիւլով լեցուն, որ իրեն զովութիւնը կ'պահպանէ միշտ գետնին խորերը բուսածին համար: Անկէջ լաւ է ուրիշ տեսակ բոյս մը, որ ձմերուկի շատ կ'նմանի: Սաստիկ անձրևներէ յետոյ, ինչպէս որ երբեմն կլինի հաս, անապատը այս պտուղներով կ'ծածկուի և փառաւոր տեսարան կ'ներկայացնէ:

Երբ արևուն առաջին նշոյնները կ'սկսին ծառոց դազածները լուսաւորել, և տառապանք մեզմ' ախրութեամբ կ'սկսի երգել և իրեն այս առաւօտեան ողջունին փափուկ բարեմաղթութեամբ կ'պատասխանեն իրեն փառաւոր ընկերները՝ մութ կ'պատառոյն սարեակները և զեղեցիկափետուր ագռաւները մէկ ծառէն մէկալ ծառը կ'թռչնորին քամիէն կշարժուին տերեւներու վերայ կախուած խաչկառուցին բոյնները, որ օձին յարձակմանքէն ապաստուելու համար իւր բոյնը կ'սկսէ ծիւղի մը ծայրը կ'հիւսէ, իսկ ուրիշ ծառերու վերայ հանգիստ ամրացուցած են զանազան տեսակ բոյներ գոյնզգոյն թռչունոց, որ բազմաթիւ կ'ապրուին և շատ անգամ բազմաթիւ դաղթականութիւն կ'ձեւացնեն: Անապատին մէջ ամուր կլսուի փաղփոգիկն ու առոյցին կոտուցների զարնուածքը Միմուլ ծառի անհարթ կեղևին տակը, ուր իրենց ամէն տեսակ թրթուր և ճճի կրփրնուսեն: Այսպիսի տեղերէն Լիվինգստոն հարկադրուած էր անցնել Ափրիկէին ներսերը բնակող ազգերուն հասնելու համար: Զանազան դժուարութեան յաղթելու համար

որք շարունակ չարութեան ժամանակ կ'պատահին, նա որոշեց ուղիղ ճանապարհով չերթալ, այլ անապատին ծայրերէն անցնել և անով ըստ կարի պատահման փորձանայ առջին առնուլ այնտեղի անձանթ երկիրներու մէջ: Յունիսի 1-ին 1849-ին, Լիվինգստոն իրեն ընտանիքովը ու Օսկել և Մուրլէյ բարեկամներովը ճանապարհ էլաւ անձանթ երկիրներ երթալու: Երբ վերստին աւելի նոքա անջրդի երկիրներ քաղցին, բայց կր'աք մակաբերել նոցա ուրախութիւնը երբ որ երեսուն օրուայ սոսկալի ծանր ճանապարհորդութենէ յետոյ լինցան տխուր անպտուղ և անապատ տեղերը և նոքա մօտեցան խոր ու լայն Յուկա ըսուած հեղեղատին եզերքները, որ պատուած է փառաւոր ծառերով, սրոց մէջ շատ նոր տեսակ ծառեր տեսան ճանապարհորդները:

Տեղացիները անկեղծ հիւսարթութեամբ ընդունեցին օտարերկրաց ճանապարհորդները և պատմեցին, որ Յուկան Նգամի լճէն կենէր 500 վերստ հեռու, որ դէպ 'ի հիւսիս կ'գտնուի: Լիվինգստոն այդպիսի անակնունչի գիւտի ուրախութենէն պատու իրեց իրեն ընկերներուն գետին եզերքովը կառքին մէջ երթալ, իսկ ինքը քանի մի ու զեցոյցներով նստաւ ծառի կեղևէ շինուած նաւակի մէջ և սկսաւ առաջ երթալ դէպի լիւն: Քանի որ դէպի վեր կերթային հեղեղատի վերայէն, գետը աւելի խոր և լայն կ'առնար և երկու եզերքին վերայ գիւղեր կ'տեսնուէին: Վերջապէս Օգոստոսի 1-ին փոքր կարաւանը երկամեայ ծանր ճանապարհորդութենէ յետոյ դադրեցաւ զեղեցիկատես լճի մը քովը, ուր երբէք մէկ Եւրոպացի եղած չէր: Լիվինգստոնին կլինը և երեք աղջիկ, որ իրենց հօրը հետ ճանապարհին զժուարութիւնները քաշած էին, իրեն հետ այս գիւտին պատիւը բաժանեցին: Նկամի լճին երկայնութիւնը 35 վերստ է, բայց չնայելով ընդարձակութեանը խորունկ չէ, ուստի երբէք կարելի չէ վերստին ուղիղ նաւարկութիւն ընել, իսկ եզերքները կրնան փոխակրի վաճառականութեան կեդրոն լինել:

Ս. Մարտիկեան:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ:

Ես ուսուցիչս Կրօնի և Եկեղեցական պատմութեան թիֆլիզու Ներսիսեան ազգային—հոգևոր դպրոցում, աշխատասիրեցի Կասական Եկեղեցական պատմութիւն Հայոց, Յունաց, Ռուսաց, Լատինաց և Բողոքական եկեղեցեաց ըստ ներքին և արտաքին հանդամանաց, բաժանելով երեք հատոր, որի համար աշխատել եմ վեց տարի, և այժմ ստանալով թոյլատրութիւն տպագրութեան, կ'ամենաւաճառ տպագրել տալ 'ի վայելումն ուսումնաստեն, ազգայնոցս ուստի սպելու ծախքի համար, ինչպէս եմ բաժանորդ դուրս գնալու թուելով երեք հատորը այժմեան ստորագրողների համար 4 մանէթ, իսկ տպագրելից յետ կ'աւելանայ գինը: Յոյս ունիմ, որ Հայոց ուսումնարանները կ'օգնեն այս գործին գնելով յառաջադրյալ հարկաւորեալ քանակութիւնը ուսումնարանաց համար, և գինը կանխիկ կուղարկեն Վրաստանի և իմէթի կոնսիստորիային Հայոց ու կ'ստանան հետ գհետէ տպագրած հատորները. նմանապէս և հոգևորականութիւնը չի խնայել անշուշտ իր օժանդակութիւնը այս օգտաւէտ գործին, որովհետեւ նորա խկական պարտքն է կարգաւ և զիտենալ Եկեղեցական պատմութիւնը, և ուսուցանել ժողովրդեան: Մեր ազգի մէջ այս երկասիրութիւնը անօրինակ է, ուստի և յոյս ունիմ, որ մերայինը, ինչպէս հարկն է, կ'գնահատեն այս մեր աշխատանքը:

Ստեփանոս Կոմիտաս Կոնստանդնուպոլիս:

Հրատարակիչ Հ. ԵՆՖԻԱՃԵԱՆՅ

Խմբագիր Պ. ՍԻՄԵՕՆԵԱՆՅ.

Ի Տպարանի Հ. Ենֆիանեանց Ընկ.

Ի ասն. Ձիթախանց.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ 21 МАЯ 1869 Г.
ТИФЛИСЬ.